

Vidékről és vidékfejlesztésről Gadócziné Fekete Évára emlékezve

Szerkesztői előszó

About rural areas and rural development In memoriam Éva G. Fekete

Editorial

TIMÁR JUDIT

TIMÁR Judit: tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 5600 Békéscsaba, Szabó Dezső u. 42.; timar.judit@rtk.mta.hu; <https://orcid.org/0000-0002-5275-6905>

KULCSSZAVAK: vidékkutatás; vidékfejlesztés; elmaradott térségek; aprófalvak; közösségi alapú helyi/kistérségi gazdaságfejlesztés; foglalkoztatás; esélyegyenlőség; „népföldrajz”

ABSZTRAKT: A Tér és Társadalom jelen tematikus száma G. Fekete Éva vidékkutatónak állít emléket. Az ő talán legfontosabb örökségének az az elhivatottság tekinthető, amivel folyamatos együtt gondolkodásra sarkallta mindazokat, akik – hozzá hasonlóan – a vidék élhetőbbé tételéért, az ott élők jobb körülményeiért munkálkodnak. Ez a tematikus szám egy ilyen közös gondolkodás céljából született.

E szerkesztői előszó először magának G. Fekete Évának „ad szót”. Saját munkáiról tíz éve írt áttekintésében négy témát emelt ki: területi elmaradottság és kezelése, közösségi alapú helyi/kistérségi gazdaságfejlesztés, foglalkoztatás és esélyegyenlőség. E kérdések kutatásában elért legfontosabb eredményeibe bepillantva képet kaphatunk a rendszerváltást követő két évtized vidékfejlődésének és -fejlesztésének aktuális problémáiról is. A következő fejezet G. Fekete Éva kutatásainak megközelítési módjait mutatja be a hozzá közel álló szerkesztő saját(os) nézőpontjából. Kritikai tértudományiként azonosított szemlélete feminista társadalomelméleteket alkalmazó munkáinak és „népföldrajzi” (*peoples geography*) tevékenységének felvillantásával érzékeltethető.

Végül azok gondolatait vetíti előre az előszó, akik e tematikus szám tanulmányai-ban a G. Fekete Évával közös gondolkodásuk eredményeit, illetve az ő vizsgálatainak tanulságait felidézve fejtenek ki olyan vidékkutatói témákat, melyeket Éva is minden bizonnyal a legfontosabbaknak tekintene napjainkban. Így kiemelt helyet kap e vizsgálatokban a helyi tudásra és adottságokra építő (*place-based*) vidékfejlesztés helyzete és perspektívái Magyarországon, európai összehasonításban éppen úgy, mint egy hátrányos helyzetű kistérség Gyerekesély programjában. A szociális és szolidáris gazdaság változása ugyancsak európai összehasonlításban kerül fókuszba, míg a közfoglalkoztatás alakulása egy hátrányos helyzetű megyében végzett megismételt kutatás alapján követhető. Az oktatási rendszer változásai magyarországi kontextusban a foglalkoztatási helyzettel, míg a Székelyföld vonatkozásában a térség társadalmi jellemzőivel összefüggésben kerülnek elemzésre. Az emlékezést egy olyan virtuális vita zárja, amely az elmúlt 20-30 év magyarországi vidékfejlesztésének mérföldköveiről, sikereiről, de sokkal inkább problémáiról ad képet.

Judit TIMÁR: senior research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Szabó Dezső u. 42., H-5600 Békéscsaba, Hungary; timarjudit@krtk.mta.hu; <https://orcid.org/0000-0002-5275-6905>

KEYWORDS: rural study; rural development; backward areas; tiny villages; community-based local/regional economic development; employment; equal opportunity; 'peoples geography'

ABSTRACT: This thematic issue of *Tér és Társadalom* (Space and Society) intends to commemorate Éva G. Fekete, a researcher of rural studies. Her most important legacy is her dedication to collaboration in order to make rural areas more liveable and improve the living conditions of rural residents. 'Thinking together' to this end inspired the idea of this thematic issue.

The editorial foreword 'gives the floor' first to Éva G. Fekete herself. In a review of her studies written 10 years ago, she highlighted four topics in her research: territorial backwardness and finding solutions to it, community-based development of local economies and the economies of small regions, employment and equal opportunities. The overview of her research results provides insights into the most important topics of rural development that emerged during the two decades after the fall of communism. In the editorial foreword, the editor who had worked closely together with G. Fekete presents the approach that Éva G. Fekete adopted during her research. G. Fekete's approach comprised critical spatial science informed by feminist social theories and her empirically grounded activities related to 'peoples geography'.

The last part of the foreword outlines contributions in this special issue, which discuss the results of 'thinking together' with G. Fekete and the lessons drawn from her studies, while presenting current research in rural studies that G. Fekete would also deem as key. Such key issues include the state of place-based rural development in Hungary compared to other European experiences, and within the specific development programme of Give Kids a Chance in a disadvantaged micro-region. Changes in social and solidarity economy, again in comparison with European experiences, and trends in the public work scheme in the rural settlements of a disadvantaged region also come to the fore. Hungarian and Romanian research analyses changes in the education system in connection with employment and the social characteristics of the region Szeklerland, respectively. The closing section of this commemorative issue is a virtual debate about the milestones, successes and, even more importantly, the difficulties of rural development in Hungary over the past 20–30 years.

Bevezetés

Gadócziné Fekete Éva az idén lenne 60 éves. Ahhoz túl fiatal, hogy kollégái a regionális tudományban is elterjedt tisztelegő kötettel ünnepeljék. Sajnos azonban az ország egyik legismertebb és legelismertebb vidékkutatójának már 2018-ban is csak emléket állítani gyűlhetett össze Edelényben nemcsak a környékről, de az ország legtávolabbi csücskeiből is több mint száz kutató, tanár, állami és civil vidékfejlesztő, egykori munkatárs és barát. Mindenki egyetértett abban, hogy Éva talán legfontosabb örökségének azt az elhivatottságot kell tekintenünk, amivel folyamatos együtt gondolkodásra sarkallta mindazokat, akik – hozzá hasonlóan – a vidék élhetőbbé tételéért, az ott élők jobb körülményeiért munkálkodnak. Ez a tematikus szám egy ilyen közös gondolkodás céljából született. Az Évával együtt a múltban feltett s ma is releváns kérdésekre keressük a válaszokat. Részben az ő munkáit, eredményeit felidézve, visszatekintünk a magyarországi vidék átalakulásának/átalakításának fontos mozzanataira, hogy ennek segítségével értelmez-

zük napjaink gazdasági, társadalmi, politikai folyamatait, s keressük egy egyenlőtlenségeket, elmaradottságot, periferizálódást mérséklő vidékfejlődés és -fejlesztés lehetőségeit.

Éva „együtt, de hogyan?” kérdés körül forgó gondolatait (G. Fekete, Bodolai 1995) talán azzal idézzük meg leghitelesebben, ha e szerkesztői előszóban először őt „szólaltatjuk meg”. Megtehetjük, hisz éppen tíz éve ő maga készített egy számadást munkájáról, a megelőző másfél évtizedben általa legfontosabbnak tartott kutatási kérdésekről, az azokra adott válaszairól. Kapjon ezután helyet itt egy olyan személyes emlékezés, amely a testvéri, baráti beszélgetések, a közös tanulmányok írása, a hazai és külföldi falvak közös látogatása során szerzett tapasztalatokból táplálkozva, Éva kutatásának megközelítési módjait mutatja be, nyilván az emlékező saját(os) nézőpontjából. Végül azok gondolatait vetítjük előre ebben az előszóban, akik e tematikus szám tanulmányaiban az Évával közös gondolkodásuk eredményeit, illetve az ő vizsgálatainak tanulságait felidézve fejtenek ki olyan elméleti fókuszú és/vagy empirikus eredményekre építő vidékkutatási témákat, melyeket minden bizonnyal Éva is fontosnak tekintene napjainkban.

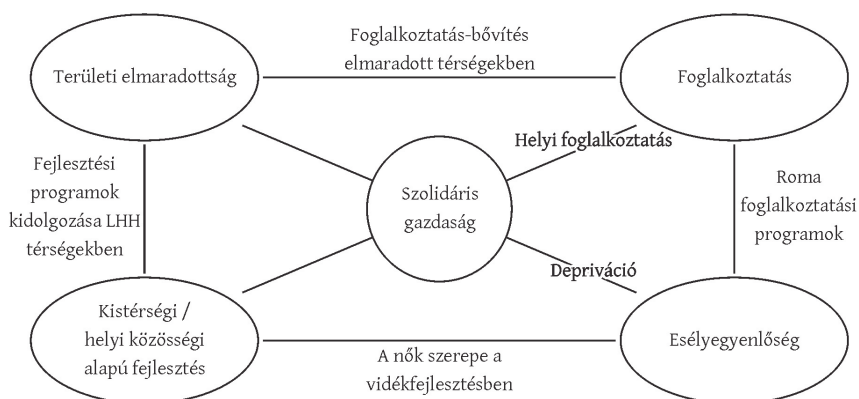
Másfél évtized vidékkutatása az önértékelés perspektívájából

G. Fekete Éva saját kutatásának 15 évét egy Habilitációs Füzet formájában tekintette át 2010-ben.¹ Ebben az időszakban, sőt – mint arról első publikációi tanúsodnak – már pár évvel korábban is, a következő témák álltak érdeklődése középpontjában: területi elmaradottság és kezelése, közösségi alapú helyi/kistérségi gazdaságfejlesztés, foglalkoztatás és esélyegyenlőség (G. Fekete 2010; 1. ábra). Ezek az interdiszciplináris szemlélettel vizsgált kérdéskörök mindvégig át- meg átszöttek egymást munkásságában, s már megnevezésük is magában hordozza, hogy Éva sohasem szűnt meg a területi „fejlődés” mellett a fejlesztés lehetőségeit is tanulmányozni, kutató mellett aktív fejlesztőként tevékenykedni. Már az itt említett önértékelése kezdőpontját jelentő kandidátusi disszertációjában letette a voksát az elmaradott kistérségek vizsgálata, a közösségi összefogáson alapuló fejlesztés mellett, s mindezt úgy, hogy elméleti megalapozással, újszerű elmaradottság-értelmezésekkel, komplexen kidolgozott módszertannal kívánt az alkalmazott geográfia számára és a kistérségfejlesztéssel foglalkozó szakemberek képzésében egyaránt hasznosítható segítséget adni (G. Fekete 1994).

„A területi elmaradottság és kezelése” témakörön belül fontos feladatnak tekintette a területi elmaradottság és a társadalmi periferialitás rendkívül differenciált összefüggéseinek feltárását. Myrdal (1956) fejlődő országok példájából kiinduló halmozott oksági elmélete alapján az elmaradottság „ördögi körét” alkotó öt fő tényezőt azonosított, így a demográfiai egyensúly megbomlását, az elszigeteltséget, a gyenge térségi jövedelemtermelő képességet, a szükségletek kielégítésének akadályait és a környezeti erőforrások alul- vagy túlhasznosítását (G. Fekete 2006a).

Vizsgálatai terepe ekkor elsősorban Észak-Magyarország, illetve élethosszig tartó elkötelezettségének célpontja, a Cserehát volt. Többek között azt találta, hogy az elmaradott térségekben a társadalmi és a területi hátrányok összeadódnak, s a csereháti romák helyzetének elemzése megmutatta, hogy mindez különösen az ő kirekesztettségüket mélyíti el (G. Fekete 2005a). Az elsőik között írta le, hogy ezek a folyamatok végső soron térségi szintű gettósodáshoz vezetnek. Miközben a területi elmaradottság és a földrajzi lépték összefüggéseinek vizsgálata ráirányította a figyelmét az aprófalvak problémáira, külföldi tapasztalatokat is tanulmányozva s rámutatva e településkategória differenciálódására, az aprófalvak hat típusát, köztük a gettósodó falvakét különítette el (G. Fekete 2005b).

1. ábra: A tizenöt év kutatási témáinak rendszere
Research topics of the past 15 years

Forrás: G. Fekete 2010, 6.

A korszakra oly jellemző, a város- és regionális versenyről, sikerről folyó diskurzusokba is az elmaradottság perspektíváját alkalmazva kapcsolódott be. Azt állította, hogy az ilyen tulajdonsággal bíró térségekben másként értelmezhető a versenyképesség, amiben fontos szerepet kap a környezeti fenntarthatóság, a társadalmi bevonás, a belső, a formális gazdaság mellett a szubsztantív, illetve a szociális gazdaság, a közösségi és a külső szereplők felértékelődése. Az elmaradott térségeknek az önerő mellett a külső tőke bevonását, megkötését segítő képességre is szükségük van ahhoz, hogy helyzetükön változtatni tudjanak. Ezt az abszorpciós képességet egy négydimenziós térben értelmezte (térségi vonzerők, szervezeti kapacitások, mobilizálható belső tőke, belső és külső célok illeszkedése), s elkészítette Magyarország kistérségeinek abszorpciós képesség szerinti tipizálását. Eredményei gyakorlati alkalmazhatóságához nem férhet kétség, hiszen egyértelművé vált például, hogy a kistérségek jellemzően a fejlesztő szervezetek erős tervezési és hálózatépítési tevékenysége révén kerülhettek jobb pozícióba annál, mint ahol a hagyományos értelemben vett térségi fejlettség térképén elhelyezkedtek (G. Fekete 2004, 2008a).

A területi elmaradottság kezelésének tapasztalatait, illetve lehetőségeit vizsgálva Éva azon az állásponton volt, hogy a hátrányokat nem a fejlett térségek útját követő modernizációval lehet leküzdeni. A helyi gazdaság önerős fejlesztését a kívülről bevitt innovációkkal ötvöző felzárkózási forgatókönyvben olyan lehetőséget látott, amivel a nem profitorientált vállalkozásokra (szociális gazdaságra) építve mindkét modell előnyei kihasználhatók. Empirikus vizsgálatok segítségével elemezte a szociális gazdaság megerősítésének regionális feltételrendszerét (G. Fekete, Solymári 2004). Ugyanakkor a nemzetközi területpolitikák második világháborút követő elgondolásait, a perifériák fejlesztésének alapvető elméleteit és a hozzájuk kapcsolódó technikákat tanulmányozva fogalmazta meg kritikáját a felzárkózást a fejlettek által bejárt, már túlhaladott út másolásában látó, a felülről irányított modernizációra törekvő, a helyi kezdeményezéseknek kevés teret adó, nem kellően differenciált magyar területi politikáról (G. Fekete 2009a, 2010).

A másik, Éva által kiemelt témakör a „közösségi alapú helyi/kistérségi gazdaságfejlesztés”. A fejlesztési együttműködések hazai jellemzőinek és problémáinak megértése érdekében elemezte az államszocializmusban, majd a posztszocialista átmenetben működő gátló és ösztönző tényezőket, illetve vizsgálta azokat a folyamatokat (G. Fekete 2001a, 2006b, 18.), melyek a korábban a településekhez kötött helyi fejlesztéseket kistérségi szintre mozdították át. Több kérdőíves felmérés eredményei alapján különítette el a kistérségi szerveződések és fejlesztések rendszerváltás utáni alakulásának négy korszakát, feltárva, hogyan jutottak el a közösségi „töltetől” a 2003-tól jellemzővé vált újraközpontosításig, ami abszolutizálta a helyi önkormányzatok térségfejlesztő szerepét (G. Fekete 2001a, 2006b). A 2000-es évek legvégén úgy látta: „A kistérségi szervezeti rendszer magyarországi alakulása és a partnerségi együttműködés gyengesége nem kedvez a közösségi alapú helyi fejlesztésnek. A területfejlesztési funkció a többcélú társulásokban visszaszorult, a vidékfejlesztésben párhuzamosságok vannak, a civilek valójában a partvonalra kerültek” (G. Fekete 2010, 20.).

A környezettudatos (fenntartható) gazdaságot, a kulturális, a szociális és a hálózati gazdaságot a közösségi összefogáson alapuló helyi/kistérségi fejlesztés olyan egymáshoz szorosan kapcsolódó pilléreinek tekintette, melyekben kibontakozhattak a helyi fejlesztés innovációi. Ezen innovációk jellemzőit több mint 200 fejlesztési projektben tanulmányozva azonosította a kistérségi innovációs potenciál összetevőit, melynek révén lehetővé vált a fejlesztések hatásainak kistérséget összehasonlító monitoringja is (G. Fekete 2001b).

Az az attitűd, ami Évát a fejlesztések tervezésekor motiválta, természetesen empirikus kutatásai tervezésében is felismerhető volt. Kollégáival már 1994-től gyűjtötték az ország helyi/kistérségi területfejlesztési terveit; először az MTA Regionális Kutatások Központja Észak-magyarországi Osztályán, később a Miskolci Egyetem és az Észak-magyarországi Regionális Kutatások Alapítvány összefogásában működtették az Észak-magyarországi Területfejlesztési Adattárat. Fontosnak tartotta, hogy kidolgozzon a kistérségi tervek értékeléséhez egy, a hazai jogszabá-

lyokhoz igazodó és egyben EU-kompatibilis szempontrendszer és módszertant (G. Fekete 2001c). Sőt, azt is, hogy összeállítsa a kistérségi tervezés kézikönyvét, melyet a közösségi tervezés minden szakaszára figyelemmel készített el, számos gyakorlati példával segítve a megértést (G. Fekete 2008b). Saját bevallása szerint ezt a „tervezéseméleti háttértudás, a 15 éves tervezői tapasztalat és a mások által készített közel 200 kistérségi tervről alkotott vélemény” tette lehetővé számára (G. Fekete 2010, 29.).

Végül, másfél évtizedes munkája áttekintésében Éva összekapcsoltan tárgyalta a „foglalkoztatás és esélyegyenlőség” témáit, hisz ezek adták regionális kutatásai leghatározottabb, szorosan összefonódó társadalmi dimenzióját. Azok közé tartozott, akik – a statisztikai adatokon túl, kérdőíves felmérések, esettanulmányok eredményeire alapozva – már korán felhívták a figyelmet arra, hogy a tartós munkanélküliség '90-es évek végi statisztikában jelzett csökkenésével szemben éppen annak növekedésével, s az ezzel együtt járó komoly társadalmi problémákkal kell számolni (G. Fekete, Velkey 2002). A tartós munkanélküliség kezelésének külföldi és hazai módszereiből és tapasztalataiból kiindulva, a munkaerőpiac fő áramán kívüli munkahelyteremtésre összpontosító, a társadalom periferiájára került csoportokat megcélzó, „alulról felfelé szerveződött” foglalkoztatási programokat találta a leghatásosabb eszköznek (G. Fekete 2010). Hazai megvalósításuknak több akadályát/problémáját tárta fel. Ilyenek a piacképesség és a vállalkozások indításához szükséges feltételek hiánya, a falusi közegben működő inkubátorházak támogatásának elmaradása, valamint az a veszély, hogy a külső vállalkozások betelepítése esetén a helyiek kiszolgáltatottá válnak (G. Fekete 2005c).

A foglalkoztatottság növekedését a munkavállalási motivációk is akadályozhatják, melyeket Éva az MTA Regionális Kutatások Központjában, az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány támogatásával folyó kutatási projektben tanulmányozott. Ezek időbeli alakulása mellett – természetesen – a térbeli változás jellemzőit is vizsgálta, s legmarkánsabbnak a falu-város különbségeket találta (G. Fekete 2008c).

Foglalkoztatási kérdésekre irányuló kutatásaiban kiemelt szerepet kaptak a romák munkavállalásának erősítése érdekében folyó vizsgálatok. A munkaerőpiaci integrációt, a foglalkoztatást gátló tényezők tudatosításán túl – bízva a gyakorlati hasznosíthatóságban –, fontos feladatnak tekintette a nemzetközi és hazai jó gyakorlatok feltárását (G. Fekete 2009b). Amellett, hogy a romák területfejlesztésben való részvételének lehetőségeit kereste, a nők vidékfejlesztéshez fűződő kapcsolatát is igyekezett megérteni (G. Fekete 2006c, 2009c). Kutatóként és fejlesztőként, elméleti megközelítésben és módszertani kézikönyv írásával egyaránt sokat tett azért, hogy az esélyegyenlőségi szempontok helyi és országos szinten beépüljenek a területi politikákba és programokba (G. Fekete 2006c).

Habilitációs füzetének elkészítése után alig öt évvel „A vidéki munkanélküliség tömegessé válásától az új foglalkoztatási modellekig” címmel G. Fekete Éva (2015a) önálló kötetbe rendezte tizenöt év foglalkoztatási tárgyú kutatásait. Az alatt a né-

hány év alatt, amíg még lehetősége volt dolgozni, megmaradt az itt bemutatott fő témái mellett, természetesen igazodva a vidéki élet kutatókkal szemben támasztott aktuális kihívásaihoz. Így a korábbinál talán nagyobb hangsúlyt kapott a társadalmi felzárkóztatás szolgálatába állított társadalmi innovációk tanulmányozása, többek között az Éva által soha „magára nem hagyott” Csereháthoz kötve, s az eredményeket egy szerkesztett kötetbe foglalva (G. Fekete 2015b). Az 1. ábra tanulsága szerint a szociális, szolidáris gazdaság, társadalmi vállalkozások témakörét már korábban is a vidékkutatások centrumába helyezendőnek tartotta, de munkássága utolsó szakaszában ténylegesen meg is szaporodtak e témába vágó publikációi. 2014-ben még egy OTKA-projektet is indított „Szociális és szolidáris gazdaság a poszt-szocialista perifériákon” címmel, amit azonban kollégái már csak nélküle fejezettek be (G. Fekete et al. 2018). Ehhez új témaként kapcsolta a gazdaságfejlesztés szempontjából fontos helyi termékek vizsgálatát, melynek eredményeit – önmagához híven – egy tankönyv írásával is a „polcra könnyen leemelhető” segítség formájában hagyta a vidékkutatókra (G. Fekete 2014), de a gyakorlati fejlesztői munkájában is innovációként hasznosított.

G. Fekete Éva kritikai tértudományi megközelítése egy kutatótárs sajátos interpretációjában

G. Fekete Éva saját munkáját összegző áttekintését elsősorban a fő kutatási témák, kérdések strukturálták. Úgy vélem, legalább ilyen fontos az a megközelítési mód, amivel vizsgálataihoz közelített, ami több elemében is újat hozott s inspirálhatja az „utódokat”. A nemzetközi falu-, illetve vidékkutatások ismert értékeléseiben gyakran rajzolódnak ki nagyobb, a megközelítési módok változásaival leírható fordulatok, így a funkcionalista, politikai gazdaságtani, szociálkonstruktivista felfogások megjelenése (lásd Cloke 1997; Mikle 2018; Woods 2009). Magyarországon még nincs konszenzus az ilyen nagy irányzatokhoz kötött korszakolásról, egyelőre a falukutatások ilyen „kategorizálására” is alig van példa (lásd Csurgó 2011; Kovách 2012; Timár, Velkey 2016).

Kívülről nézve, de kutatótársként, barátként, testvérként Évához közel élve és dolgozva, az ő munkáit – legalábbis érett kutatói korszakától – kritikai földrajzikként határoznom meg. Csak remélni tudom, hogy ez a megközelítési mód elég tág ahhoz, hogy ne tekinthessük leszűkítő beskatulyázásnak, ahogy azt is, hogy ha Éva talán direkten nem is azonosította így szakmai identitását, nem is lenne ellenére. Már csak azért sem, mert fontosnak tartotta, hogy aktívan részt vegyen a Kritikai Geográfusok 3. Nemzetközi Konferenciáján, Békéscsabán, majd a következőkön Mexico Cityben és Mumbaiban. Ott volt az IGU Commission on Gender and Geography szegedi konferenciáján, a rurális Európa migrációs folyamataira koncentráló berlini Women Forumon. Írt a humanisztikus geográfiáról a helyi, kistérségi fejlesztések perspektívájából (G. Fekete 1998), a posztmodern értékek-

ről rurális terekben (G. Fekete 2016, 2009d; G. Fekete, Lipták 2011), alkalmazott feminista elméleteket (G. Fekete 2003a, 2010, 2016; Timár, G. Fekete 2009), gyakorlati felhasználásra szervezett munkái pedig sokkal inkább tekinthetők a kritikai geográfusok által művelt „népföldrajznak”, mint tradicionális alkalmazott kutatásnak (G. Fekete 2003b; Timár, Enyedi 2004). Ebben a fejezetben a kritikai társadalomtudományi megközelítésekől elsősorban e két utóbbit emelem ki, mivel ezek ismerhetők fel leginkább az Éva által a korábbiakban bemutatott legfontosabb témákban, így az esélyegyenlőség és a közösségi alapú helyi, kistérségi fejlesztés vizsgálatában is.

Azon kevesek közé tartozott, akik a falusi társadalmat nemcsak a retorika szintjén írták le differenciáltnak, s külön figyelmet fordított a *gender-különbségekre és -egyenlőtlenségekre*. Nagy társadalomtörténeti korszakok jellemzőit összevetve arra jutott, hogy a posztmodern társadalmakban mind a rurális térségeknek, mind a nők társadalmi szerepének megnő a jelentősége. Új települési, gazdasági funkciók kapnak teret, melyek működéséhez szükség van a nők sajátos képességeire és tudására. Ez az új kihívás és olyan értékek erősödése, mint a nem-materiális szükségletek, környezeti tudatosság, tolerancia, diverzitás, esztétikai szempontok, önmegvalósítás, részvétel, kulturális örökség, hálózatosodás és identitás, javíthatják a falusi nők kilátásait. Azt sem hagyta azonban figyelmen kívül, hogy miközben ezek a változások gyarapíthatják a nők megélhetési lehetőségeit, a fenntartható megélhetés egy újfajta függőség (Fodor 2002) kialakulásával nehezítheti a helyzetüket (G. Fekete 2009c).

Miközben Éva ezekkel a kutatásokkal hozzájárult a rendszerváltás után megjelenő feminista földrajz egyébként erősen megkésett fejlődéséhez is (Timár, G. Fekete 2010), a vidékfejlesztés iránti elkötelezettségének köszönhetően a gyakorlati szakemberek, de például a tőle segítséget kérő civil szervezetek (pl. Magyarországi Női Alapítvány) számára, az esélyegyenlőség mint az EU strukturális politikájában alkalmazott horizontális elv érvényesítésére irányuló vizsgálataival nyújtotta a leghasznosabb útmutatást. Az ezzel kapcsolatban ismereteket az elsők között rendszerezte egy tankönyvben is (G. Fekete 2006d).

Felsőoktatási tananyagok készítése mellett számos, az egyetemi hallgatók sokaságát a vidékfejlesztés mellé állító képzést szervezett. Az országszerte ismertté és kedveltté vált, s Éva követői javaslatára mára már az ő nevét viselő irotai „Periféria (LHH) Nyári Egyetem” gyakorlati, a Csereháton megtapasztalható tudást adott a hallgatóknak, miközben a „külső-belső” szereplők közti együttgondolkodás innovációt hozott a számos hátránnyal sújtott kistérségbe. Ez a fajta kutatói, oktatói, gyakorlati tevékenység pedig, kiegészülve a folyamatos fejlesztői munkával (Éva saját bevallása szerint 1996-tól 2010-ig 40 kutatási projektben vett részt, legtöbb esetben témavezetőként) már minden bizonnyal nevezhető „népföldrajznak”.

Nem véletlen, hogy épp ő volt az, aki a *Tér és Társadalom* kritikai geográfiai tematikus számában bevezette a magyar olvasóközönség számára a „népföld-

rajz” (*peoples geography*) fogalmát (G. Fekete 2003b). David Harvey (1984) elképzelései nyomán, a kritikai geográfia radikalizálására törekvő földrajzosok olyan irányzatot hívtak életre, amely alkalmas az akadémiai földrajz és a baloldali mozgalmak közelítésére, amely a mindennapokban hasznosítható tudással közvetlenül segíti a közösségi kezdeményezéseket, és a saját sorsuk alakításához szükséges földrajzi ismeretek közérthető átadásával a hátrányosan megkülönböztetett, elnyomott társadalmi csoportokat (Mitchell 2000). A Syracuse Egyetemen akkor még alig pár éve indult népföldrajzi projekt tanulságait is felhasználva Éva azt próbálta végiggondolni, hogy vajon van-e, elterjedhet-e Magyarországon is egy ilyen irányzat. Úgy vélte, „a földrajzi kutatás pusztá tárgyából annak alanyává, az eredmények alkalmazójává válásra jószerivel csak ott találunk példát, ahol a geográfus és a közösség között tartós, a mindennapokat át- és átszövő együttműködés alakult ki. A kölcsönhatással jellemezhető együttműködésben fejlődhet ki a geográfus adott csoport érdekeivel azonosulni tudó szemlélete, és tudnak megfogalmazódni a csoport számára fontos, a geográfia tárgykörébe tartozó kérdések” (G. Fekete 2003b, 70.). Félő, hogy csak elvétve találhattunk volna akkoriban (s talán még napjainkban is) ilyen geográfust, de ilyen közösséget is. Ő biztosan az előbbieik közé tartozott, s helyi beágyazottságát mutatja, hogy épp kutatói, fejlesztői aktivitása legkedvesebb terepét, a Cserehátot találta a helyi fejlesztést segítő földrajzi tudás közvetítésére („népföldrajz” művelésére) alkalmas környezetnek. Pontosabban, az 1989-ben az ő közreműködésével is alapított Csereháti Településszövetséget, az e tájon élő, számos hátránnyal sújtott embereket, akik számára az elköltözés látszott az egyetlen túlélési stratégiának, holott – mint írta – „náluk van a változtatás kulcsa” (G. Fekete 2003b, 72.). Úgy vélte, a lokális akciók és a földrajzi szakmai munka között erős kapcsolat alakult ki. A helyiek szemszögéből és érdekében végzett vizsgálatok, a közösségi fejlesztési stratégiák, programok kidolgozásának szakmai irányítása, az oktatási és PR-tevékenység célja itt minden kétséget kizáróan megfelelt a „népföldrajz” elveinek, hiszen az ilyen cselekvések az általuk átadott földrajzi tudással saját helyzetükön javítani akaró hátrányos helyzetű emberek megsegítésére szerveződtek. A kritikaiság további, tartalmi elemeinek meglétét latolgatva fontosnak találta, hogy a helyi fejlesztésben nem a globalizálódó gazdaság játékszabályaihoz alkalmazkodó, a versenyben győztes pozíciót elérni akaró stratégia elemei domináltak, hanem egy olyan stratégiáé, mely a globalizációs ártalmak kivédése, új játékszabályok követése felé vezet a közösségeket. Úgy vélte, az ilyen, valóban „grass roots” kezdeményezéseket eredményező stratégiákban megtestesülő földrajzi tudás kritikainak tekinthető abban az értelemben, hogy „a nagytőke által diktált globalizációs folyamatok alternatíváit keresi”. Gondja inkább az „elméleti tudatosság” hiányával volt, vagyis azzal, hogy e tudást nem megfelelő mértékben támasztották alá elméleti munkák. A Cserehátot tapasztalta, hogy a „Nyugaton” jellemző sorrendet megfordítva, „hamarabb jutottunk el a ‘néphez’, mint ahogyan erre elméleti vonalon felkészültünk volna” (G. Fekete 2003b, 75.). Későbbi munkáiban nemcsak e hiányosság leküzdésére törekedett, de az itt idézett tanulmányában

összegyűjtött, a közösség tagjai számára hasznosnak ítélt témakörökben maga is számos képzést szervezett és közreműködött ismeretterjesztő kiadványok készítésében.

G. Fekete Éva eredményeinek továbbgondolása a pályatársak tanulmányaiban – tallózás a tematikus szám tartalmából

Egy folyóirat tematikus száma nyilvánvalóan nem adhat elég teret ahhoz, hogy G. Fekete Éva mának is számos tanulsággal szolgáló kutatási eredményeiből – azokról arányos áttekintést adva – továbbszemezgezzünk. Azt reméljük viszont, hogy a vidékkutatás számára jelenleg kihívást jelentő releváns kérdésekről egy olyan „együtt gondolkodás”, mint amilyenre az itt következő tanulmányok vállalkoznak, méltó ápolása lenne Éva szellemi örökségének is.

Betekintést kaphatunk a G. Fekete Éva szerint az elmaradott térségek, aprófalvak szempontjából kulcsfontosságú, alulról kezdeményezett és felülről támogatott integrált, az EU-politikában később helyalapúnak (*place-based*) nevezett fejlesztési szemlélet jelenlegi magyarországi helyzetébe. Somlyódyné Pfeil Edit (2020) sokoldalú elemzéssel, a jó kormányzás és partnerség koncepcióját is analitikai keretül használva mutatja be, miért látja úgy, hogy míg a nemzetközi térben felértékelődött a lokalitás és az endogén erőforrásokra építkezés, valamint a “hátlózosodás”, addig Magyarországon épp az ellenkezője történt: az újraelosztó támogatáspolitikai, a felülről vezérelt fejlesztési szemlélet nyert teret. Az intézményesítésre és a szabályozásra, illetve azok hatásaira koncentrálnak rámutat a fejlesztésekben a tervezettség, az integrált szemlélet hiányának a vidék életfeltételeire, a térbeli egyenlőtlenségekre is ható problémáira.

Ugyanennek a „helyi tudásra és adottságokra építő” fejlesztői szemléletnek az érvényesülését vizsgálja tanulmányában Keller Judit (2020), immáron egy konkrét fejlesztést, a Gyerekesély program megvalósítását elemezve. Mindezt a G. Fekete Éva számára oly fontos terepen, a csereháti Encsi kistérségben/járásban. Interjúkra alapozó vizsgálata eredményeinek interpretálásában kiválóan tudja használni analitikai keretül az Éva által a hátrányos helyzetű kistérségek, valamint aprófalvak fejlesztésével kapcsolatban kidolgozott téziseket (innovatív térségfejlesztési alapelveket), s ezzel egyfajta viszonyítási pontot is kínál, időbeli és térbeli összehasonlításokra is lehetőséget ad az olvasó számára. Ugyanakkor egy új, az európai tudományos diskurzusokban erősödő kritikai koncepció, a térbeli igazságosság érvényesüléséről, a helyben élő gyermekek méltányos jólétét célul tűző program lehetőségeiről és korlátairól is képet ad. Utóbbiakat illetően rámutat a jóléti ellátásokból kivonuló, forráskivonásokkal és hierarchikus kormányzásmódokkal jellemezhető közpolitikai és intézményi közeg okozta hátrányokra.

A G. Fekete Éva másik nagy kutatási témáját jelentő, helyi gazdaságfejlesztés részeként is értelmezett szociális gazdaság fogalmának elmúlt 30 évben végbe ment tartalomváltozásait elemzi Csoba Judit (2020). Az ezredfordulón az OFA-ROP

Hálózat szakértői műhelyében Évával együtt dolgozva még a szociális gazdaságról adtak rövid áttekintést a hazai szakemberek számára (Frey et al. 2007). Azóta azonban modellváltás történt a szolidáris gazdaság irányába. A szerző ennek a transzformációnak a fejlődési szakaszonként differenciált jellemzőit, gazdasági, társadalmi, politikai közegének változásait vázolja fel. Nemzetközi és hazai tudományos és szakpolitikai diskurzusok elemzésének segítségével így ez a tanulmány újra európai trendekbe ágyazottan mutatja be a szociális gazdaság magyarországi fejlődési sajátosságait.

A szociális (szolidáris) gazdaságot Lipták Katalin (2020) a munkanélküliség problémájával sújtott periférikus térségek és települések számára a közfoglalkoztatásból való továbblépés lehetőségeként vázolja fel. Tanulmánya középpontjában azonban maga a közfoglalkoztatás áll. Azt a ritka lehetőséget használta ki, hogy G. Fekete Éva vezetésével 2010-ben egy, a közfoglalkoztatás helyzetét (többek között) Borsod-Abaúj-Zemplén megye településein vizsgáló kérdőíves felmérés résztvevője volt (G. Fekete et al. 2011), így ezt a felmérést megismételhetette 2020-ban, hogy elemezze a tíz év alatt végbement változásokat. Ezzel egy településközi szisztematikus összehasonlításhoz alkalmas módon „ad hangot” az önkormányzatoknak. Az aprófalvak és periférikus települések helyzetében nem talált érzékelhető javulást: a nagyarányú munkanélküliség problémája továbbra is a megoldandó feladatok listájának legelején áll.

A vidéki térségek tartós munkanélküliségének kezelése Velkey Gábor (2020) számára is olyan kutatói kihívást jelentett, amire az ezredfordulón G. Fekete Évával együtt próbáltak reagálni azzal a mindkettőjüket motiváló igénnyel, hogy tudásukkal közvetlenül is segítsenek térségük gondjain (G. Fekete, Velkey 2002). Viszonyítási pontként használva a korábban feltárt tényeket, a szerző ebben a tanulmányban részben az elmaradott vidéki térségek jelenlegi foglalkoztatási helyzetét vizsgálja, részben pedig a változó oktatási rendszer fiatalok iskoláztatási és elhelyezkedési esélyeire gyakorolt hatásait elemzi. Ennek során egy erősen differenciálódó, a településhálózati, térségi egyenlőtlenségeket magán viselő általános iskolai intézményhálózatot ír le, amihez csatlakozik az állam által nyújtott középfokú oktatási szolgáltatások társadalmi-térbeli egyenlőtlenségeket újratermelő intézményrendszere.

Az oktatási intézmények és a társadalom viszonyát vizsgálja Biró A. Zoltán és Bodó Julianna (2020) is, határon túli kitekintéssel gazdagítva e tematikus számot. Annak a csíkszeredai Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának (KAM) az oktatási témájú kutatási eredményeit foglalják össze, melynek maguk is munkatársai, s mellyel G. Fekete Évának is szoros szakmai kapcsolata volt. Úgy tűnik, az ő szemlélete is hozzájárult ahhoz, hogy a szerzőpáros a székelyföldi térség társadalmi jellemzőinek az ottani magyar oktatásra gyakorolt befolyását, az intézmények működésének, a pedagógusi szerepek alakulásának és az oktatási/tanulási tevékenység térségi társadalmi szerepének változását – a fősodorban lévő diskurzusoktól eltérően – nem kisebbségpolitikai megközelítésben, hanem vidék-

kutatási témaként tanulmányozza. Felvetve a kérdést, hogy a térség a saját erőforrásaira építve mit tehet a saját oktatási intézményei érdekében, maguk is csatlakoznak a G. Fekete Éva, s e rá emlékező tematikus szám többi szerzője gondolkodásában is oly fontos helyet kapott “bottom-up” fejlesztési szemlélethez.

Végül, az emlékezést egy, a „Vita” rovatban csokorba szedett virtuális párbeszéddel zárjuk. Párbeszéd abban az értelemben, hogy Szörényiné Kukorelli Irén (2020) körkérdésére olyan kutatók (Kulcsár László 2020; Finta István 2020; Kovács Dezső 2020) válaszolnak, akik Évához hasonlóan s vele többféle módon együttműködve, a fejlesztői szerepet is gyakorolták már. Éppen személyes tapasztalataik hozzák életközébe összegzéseiket, melyek az elmúlt 20-30 év magyarországi vidékfejlesztésének mérföldköveit, sikereit, s még inkább problémáit vázolják fel. Ez a párbeszéd pedig, az itt közölt tanulmányokkal együtt, kiindulópontja lehet egy – reményeink szerint – sokak bekapcsolódásával folytatható közös gondolkodásnak a vidékről, vidékfejlesztésről. Ugyanakkor folytatása is G. Fekete Éva elhíresült kérdésének: „együtt, de hogyan?”

Jegyzet

- 1 A G. Fekete Éva munkáira következőkben közölt hivatkozások csupán példák a Habilitációs Füzetben található irodalomjegyzékből.

Irodalom

- Biró A. Z., Bodó J. (2020): Iskolai oktatás egy vidéki társadalom szemszögéből. *Tér és Társadalom*, 4., 143–157. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3307>
- Cloke, P. (1997): Country backwater to virtual village? Rural studies and ‘the cultural turn’. *Journal of Rural Studies*, 4., 367–375. <http://doi.org/bv6bkh>
- Csoba J. (2020): A szociális gazdaságtól a szolidáris gazdaságig. A helyi gazdaságfejlesztési modell átalakulása. *Tér és Társadalom*, 4., 71–99. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3301>
- Csurgó B. (2011): A gender téma a vidékszociológiában. In: Dupcsik Cs., Kovács I., P. Tóth T., Takács J. (szerk.): *Nézőpontok: Fiatal kutatók tanulmányai*. MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 137–154.
- Finta I. (2020): A vidékfejlesztés lépcsői a rendszerváltástól napjainkig. *Tér és Társadalom*, 4., 172–177. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3324>
- Fodor, É. (2002): Gender and the experience of poverty in Eastern Europe and Russia after 1989. *Communist and Post-Communist Studies*, 35., 369–382. [https://doi.org/10.1016/S0967-067X\(02\)00026-0](https://doi.org/10.1016/S0967-067X(02)00026-0)
- Frey M., G. Fekete É., Csoba J., Lévai M., Soltész A. (2007): *Szociális gazdaság kézikönyv*. OFA, Budapest
- G. Fekete É. (1994): *Elmaradott kistérségek közösségi összefogáson alapuló fejlesztése – mint kihívás az alkalmazott geográfia számára*. Kandidátusi Disszertáció (fokozatszerzés: 1995)
- G. Fekete É. (1998): Helyi, kistérségi fejlesztések és a humanisztikus geográfia. In: Mészáros R., Tóth J. (szerk.): *Földrajzi kaleidoszkóp: Tanulmányok Krajkó Gyula professzor 70. születésnapjára*. JATE TTK Gazdaságföldrajzi Tanszék, JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, Szeged, Pécs, 50–58.
- G. Fekete É. (2001a): A kistérségi színtről praktikusán. *Comitatus-Önkormányzati Szemle*, 6., 14–26.

- G. Fekete É. (2001b): *Innovációk a kistérségi fejlesztésekben*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, Miskolc (Együtt! – De hogyan? 2.)
- G. Fekete É. (2001c): A kistérségi operatív programok készítésének tapasztalatai. *A Falu*, 3., 23–37.
- G. Fekete É. (2003a): *A nők és a férfiak közötti esélyegyenlőség érvényesítése az Európai Unió strukturális politikájában*. VÁTI, Budapest
- G. Fekete É. (2003b): Peoples Geography („népföldrajz”): a kritikai geográfia új irányzata. *Tér és Társadalom*, 2., 67–77. <https://doi.org/10.17649/TET.17.2.892>
- G. Fekete É. (2004): Az Észak-magyarországi régió kistérségeinek abszorpciósi képessége és helyzetük Magyarország más kistérségével összehasonlítva. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 1., 40–97.
- G. Fekete É. (2005a): Cigányok a Cserehát-Hernád-Bódva vidéken. Tájegységi elemzés. In: Baranyi B. (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a cserehátú és a dél-baranyai kistérségekben*. Gondolat, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 53–83. (A magyarországi cigány népesség helyzete)
- G. Fekete, É. (2005b): Small Villages Undergoing Transformation. In: Barta, Gy., G. Fekete, É., Szörényiné Kukorelli, I., Timár, J. (eds.): *Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition*. Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, Pécs, 483–501.
- G. Fekete, É. (2005c): *Long-term Unemployment and its Alleviation in Rural Areas: Case of Hungary*. Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, Pécs (Discussion Papers 47.)
- G. Fekete É. (2006a): Hátrányos helyzetből előnyök? Elmaradott kistérségek felzárkózásának lehetőségei az Észak-magyarországi régióban. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 1., 54–68.
- G. Fekete É. (2006b): Kistérségek önszerveződő fejlődési lehetőségei. In: Majtényi Gy., Szabó Cs. (szerk.): *Rendszerváltás és Kádár korszak*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 355–374.
- G. Fekete É. (2006c): Módszertani Kézikönyv a helyi roma szervezetek kistérségi területfejlesztési folyamatokba való bekapcsolódásához. In: Jász K. (szerk.): *A roma szervezetek területfejlesztési intézményekkel való együttműködésének tapasztalatai és fejlesztési lehetőségei, módjai*. Tanulmány. Magyar Terület- és Regionális Fejlesztési Hivatal, MTA RKK ATI Szolnoki Csoport, MTA RKK ÉMO I. Budapest, Szolnok, Miskolc, 21–128.
- G. Fekete É. (2006d): *Az esélyegyenlőség szempontjainak érvényesítése a Strukturális Alapok felhasználásában: Tankönyv a köztisztviselők továbbképzéséhez*. Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest
- G. Fekete É. (2008a): A versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In: Lengyel I., Lukovics M. (szerk.): *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. JATEPress, Szeged, 130–152.
- G. Fekete É. (2008b): *Kistérségi tervezés*. Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség, Miskolc (Együtt! – De hogyan? 3.)
- G. Fekete É. (2008c): A munkavállalási motivációk időbeni és térbeni változásai. In: Pongrácz L. (szerk.): *A szociális gazdaság szükségletfelmérésének módszertana: Foglalkoztatást elősegítő munkaügyi kutatások*. OFA, Budapest, 85–91. (OFA Kutatási Évkönyv 4.)
- G. Fekete É. (2009a): Hátrányos helyzetű térségek fejlesztése. In: Kocziszkó Gy. (szerk.): *Tudásalapú társadalom – Tudásteremtés – Tudástranszfer – Értékrendváltás*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 254–262. (Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Nemzetközi Konferencia, 7.)
- G. Fekete É. (2009b): A munkaerőpiaci programok megvalósulásában a romák munkavállalását gátló tényezők kezelésének értékelése és a további programok alakítására vonatkozó javaslatok. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 2., 127–135.
- G. Fekete, É. (2009c): The role of women in the development of rural areas in a post-socialist Hungary. *Analele Universitatii De Vest Din Timisoara, Geografie*, 19., 27–38.
- G. Fekete É. (2009d): Poszt-modern értékek a rurális térben – egy kutatás margójára. In: Pajtókné Tari I., Tóth A. (szerk.): *Változó Föld, változó társadalom, változó ismeretszerzés: tudományos konferencia az EKF Földrajz Tanszék 60 éves jubileumához kapcsolódva*. Eszterházy Károly Főiskola, Földrajz Tanszék, Eger, 264–270.
- G. Fekete É. (2010): *Területi hátrányok és esélyek. Tudományos munkásság áttekintő összefoglalása*. A Miskolci Egyetem Habilitációs Füzetei. Társadalomtudományi Habilitációs Bizottság, Miskolc, Kézirat

- G. Fekete É. (2014): *Helyi termék stratégia és védjegyrendszer*. Észak-magyarországi Regionális Kutatószervezet, Miskolc
- G. Fekete É. (2015a): *A vidéki munkanélküliség tömegessé válásától az új foglalkoztatási modellekig: Tizenöt év foglalkoztatási tárgyú kutatásai*. Herman Ottó Intézet, Budapest
- G. Fekete É. (szerk.) (2015b): *Társadalmi innovációk a felzárkóztatás szolgálatában: Dél-Cserehát - Nyitás a jövőre*. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc
- G. Fekete, É. (2016): Rural Milieus in East-Central Europe: Gendered Attitudes to Post-modern Values. In: Wiest, K. (ed.): *Women and Migration in Rural Europe: Labour Markets, Representations and Policies*. Palgrave Macmillan, London, 64–85.
- G. Fekete É., Bodolai É. (1995): *Kistérségi szerveződések megjelenése a területfejlesztésben*. MTA Regionális Kutatások Központja (MTA RKK), Pécs; Miskolc (Együtt! – De hogyan? 1.)
- G. Fekete É., Dabasi-Halász Zs., Szép T., Lipták K., Osgyáni G., Baksa S., Kispatoki Cs. (2011): *Önkormányzatok és civil szervezetek helyi foglalkoztatási kapacitásainak növelési lehetőségei*. Kutatási zárótanulmány, Miskolc
- G. Fekete, É., Lipták, K. (2011): Postmodern values in rural peripheries. *Journal of Settlements and Spatial Planning*, 1, 1–7.
- G. Fekete É., Nagy Z., Lipták K., Kiss J. (szerk.) (2018): *Szociális és szolidaris gazdaság a poszt-szocialista perifériákon*. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc
- G. Fekete É., Solymári G. (2004): A szociális gazdaság kiépítésének esélyei és feltételei az Észak-magyarországi régióban I. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 2., 32–78.
- G. Fekete É., Velkey G. (2002): Tartós munkanélküliség és kezelése vidéki térségekben. Kutatási zárótanulmány. In: G Fekete É. (szerk.): *A tartós munkanélküliség kezelése vidéki térségekben*. MTA RKK, Pécs, Miskolc, 9–60.
- Harvey, D. (1984): On the History and Present Condition of Geography: an Historical Materialist Manifesto. *The Professional Geographer*, 1, 1–11. <https://doi.org/10.1111/j.0033-0124.1984.00001.x>
- Keller J. (2020): „Csepp a tengerben” – Gyerekesély program az Encsi kistérségben/járásban, avagy a helyi adottságokra építő fejlesztések lehetőségei. *Tér és Társadalom*, 4., 45–70. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3309>
- Kovács I. (szerk.) (2012): *Vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szervezeti és hatalmi változásai*. Argumentum, Budapest
- Kovács D. (2020): Szubjektív, elfogult töredékek a vidékfejlesztésről. *Tér és Társadalom*, 4., 178–183. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3329>
- Kulcsár L. (2020): Vidékfejlesztés Magyarországon: Mérföldkövek egy göröngyös úton. *Tér és Társadalom*, 4., 165–171. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3325>
- Lipták K. (2020): A közfoglalkoztatás jelentősége Borsod-Abaúj-Zemplén megye rurális településein. *Tér és Társadalom*, 4., 100–121. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3299>
- Mikle Gy. (2018): Irányzatok a brit vidékféldrajzban. *Tér és Társadalom*, 2., 93–109. <https://doi.org/10.17649/TET.32.2.2850>
- Mitchell, D. (2000): The Peoples Geography Project: Popularizing Radical Geography. 2nd International Critical Geography Conference – Taegu. *For Alternative 21st Century Geographies*. Korean Association of Spatial Environmental Research, Taegu, 31–40.
- Myrdal, G. (1956): *Development and Underdevelopment*. World Bank, Kairo
- Somlyódyiné Pfeil E. (2020): A vidéki térségek felzárkóztatásának feltételei és eszközei uniós szemszögből – Visszatérés az endogén erőforrásokra alapozott fejlesztési szemlélettől az újraelosztó támogatáspolitikához Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 4., 18–44. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3298>
- Szörényiné Kukorelli I. (2020): Kérdések és gondolatok a vidékfejlesztésről. *Tér és Társadalom*, 4., 158–164Y. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3328>
- Timár, J., Enyedi, Gy. (2004): Applied human geography and ethics from an East Central European perspective. *Ethics, Place and Environment*, 3., 173–184. DOI: 10.1080/1366879042000332961
- Timár, J., G. Fekete, É. (2010): Fighting for recognition: feminist geography in East-Central Europe. *Gender Place and Culture*, 6., 775–790. <https://dx.doi.org/10.1080/0966369X.2010.517027>

- Timár, J., Velkey, G. (2016): The relevance of the political economic approach: The interpretations of the rural in the migration decision of young women and men in an economically backward region. *Journal of Rural Studies*, 43., 311–322. <http://doi.org/cnmf>
- Velkey G. (2020): Az oktatási rendszer változásainak hatása az elmaradott vidéki térségekben élő fiatalok iskoláztatási és foglalkoztatási esélyeire. *Tér és Társadalom*, 4., 122-142. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3304>
- Woods, M., (2009): Rural geography. In: Kitchin, R., Thrift, N. (eds.): *The International Encyclopedia of Human Geography*. vol. 9. Elsevier, Oxford, 429–441.